

OKUMA METİNLERİNDEKİ SORULARIN SINIFLANDIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Hayati AKYOL*

Bu makale okuma kitaplarındaki (Türkçe vb.) metinlerde öğrencilere yöneltilen soruların analizi bir yaklaşımla sınıflandırılması hakkındadır. Önce sorular kategorilere göre sınıflandırılarak, kategoriler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra bu kategorilerdeki soru türlerinin öğrenme üzerindeki etkileri ele alınmış ve son olarak da soruların metinlerde yerleştirilmiş oldukları kısımlara (metin öncesi ve sonrası) göre okuma ve anlama üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

SORULARIN SINIFLANDIRILMASI

Sorular üzerinde yapılan çalışmaların tarihi birkaç asır öncesine uzanmakla birlikte, soruların belirli kategoriler altında sınıflandırılarak ele alınması oldukça yeni sayılabilir. Bloom'un (1956) eğitimle ilgili hedefleri sınıflandırması bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Bloom'un araştırması birkaç araştırmacı tarafından soruların sınıflandırılmasında temel çerçeve olarak kullanılarak sorular *bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme* başlıkları altında ele alınmıştır. *Bilgi soruları*, çok küçük, basit ve belirli tanımların, adların vs. hatırlanmasıyla ilgili sorulardır. Mesela bir ülkenin başkentinin adını sormak gibi. *Anlama soruları*, anlam kurmaya yönelik etkinlikleri gerektiren sorulardır. Okunan materyalden ipuçları olarak cevaplanabilecek sorular bu tür sorulardır. *Uygulama soruları*, soyut düşüncelerin somut durumlara uygulanışı ile ilgilidir. Önce Türkiye haritası hakkında bilgi verip sonra da çizdirilmesi bu türden bir etkiliktir. *Analiz soruları*, bir bütünü parçalara bölerek incelemeye yönelik sorulardır. *Sentez soruları*, parçalardan bütüne ulaştırmayı amaçlayan sorulardır. Mesela yardımcı (alt) fikirlerden hareketle ana fikri bulmak veya bunun tersini yapmak analiz ve sentez sorularına örnek teşkil eder. Değerlendirme soruları ise öğrencinin bireysel tepkisini ortaya koymasını amaçlayan sorulardır.

Bir başka sınıflandırma Barrett ve Smith (1976) tarafından dört ana kategori halinde yapılmıştır: *Tanıma veya hatırlama, anlam kurma, değerlendirme ve takdir etme*. Barrett ve Smith'in önemli katkısı, her bir ana bölümdeki soruların alt basamaklarının geliştirilerek, her bir alt basamağa ait sorunun hangi bilişsel süreci gerektirdiğinin belirlenmiş olmasıdır.

* Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi.

Hyman (1979) tarafından geliştirilen kategori ise dört ana bölümden oluşmaktadır : *Tanıma dayalı, pratik (emprik), değerlendirici ve metafizik sorular*. *Tanıma dayalı sorular*, öğrencilerin bir kelimeyi, terimi tanımlamalarını gerektiren sorulardır. *Emprik (pratik) sorular*, gerçekler, gerçekler arasında karşılaştırmalar ve gerçeklerin ötesine giden anlam çıkarmaya yönelik sorulardır. *Değerlendirici sorular*, okuyucunun kişisel yargılarını (eleştirme, suçlama, açıklama yapma vs.) ortaya koyduğu sorulardır. *Metafizik sorular* ise çeşitli inançları ve cevapları içermektedir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız üç kategorinin ortak özelliği, soruları genellikle soruların cevaplanması için gerekli bilişsel süreçler açısından sınıflayan çalışmalar olmasıdır. Bu üç kategori cevabın (bilginin) metin içerisindeki veya dışarısındaki kaynağı (cevabın nereden elde edildiği) hakkında fazla bilgi vermemektedir.

Pearson ve Johnson (1978) ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde hem soruların gerektirdiği bilişsel süreçler hem de cevabın kaynağı üzerinde durulmaktadır. Pearson ve Johnson soruları "*cevabı metin içerisinde açık bir şekilde verilen, cevabı metin içerisinde ima edilen ve cevabı metin içerisinde olmayan sorular*" olarak üç ana kategoriye ayırmışlardır. Cevabı metin içerisinde olan sorular genellikle hatırlamaya dönük sorulardır. Cevabı metin içerisinde ima edilen sorular, okuyucunun metindeki ipuçlarını ve ön bilgilerini kullanarak cevaplamak durumunda olduğu sorulardır. Cevabı metin içerisinde olmayan sorular ise, cevaplandırılması tamamen okuyucunun ön bilgisine dayanan sorulardır. Raphael (1986) "*soru-cevap ilişkisi*" genel başlığı altında her biri iki alt bölümü içeren iki ana bölümden oluşan başka bir sınıflandırma geliştirmiştir. Ancak Raphael de "*cevabı metin içinde ve metin dışında olan sorular*" olarak sınıflama yaparak, cevabın kaynağını metin içinde veya dışında aramıştır.

Nihayet Armbruster ve Ostertag (1989) bütün bu tarihe kadar olan soru sınıflandırma kategorilerini kullanarak beş ana bölümden oluşan yeni bir kategori geliştirdi. Geliştirilen yeni kategori "*soru çeşidi, cevabın kaynağı, hedef ilişkisi, soru biçimi, soru amacı*" sınıflarını kapsamaktadır. Armbruster ve Ostertag'da cevabın kaynağı hususunda metin içi ve metin dışı bölgelerle sınırlı kalmışlardır.

Akyol'un (1994) geliştirdiği soru sınıflandırma kategorisi ise üçüncü bir boyutu da içermektedir. Bu zamana kadar yapılan araştırmaların "cevabı metin içinde ve metin dışında olan sorular" şeklinde sınıflamalar yaptığını gördük. Bu sınıflandırmalara Akyol (1994) tarafından "*cevabı metinler arasında olan sorular*" adı altında yeni bir sınıflama eklenmiştir. Konunun daha iyi an-

laşılması için oluşturduğumuz bir metin üzerinde şu ana kadar anlatılan soru türlerine birer örnek verelim :

TAVŞANLAR

Kısa ve dar kulaklara sahip olan tavşanların ön ayakları da arka ayaklarından kısadır. Kovalandıkları zaman uzun sıçramalar yaparak kaçarlar.

Tavşan yavruları kör, sağır ve tüysüz olarak doğarlar. İlk bir hafta boyunca tamamen yardıma muhtaç bir halde birbirlerine sarılarak, hafifçe yeri oyarak yapılmış olan yataklarında kalırlar. Aşağı yukarı 12 günlük kısa bir süreden sonra yataklarından yakın mesafelere ayrılacak kadar gelişirler. Pamuk kuyruklu ve sevimli mini tavşan yavrularının doğumdaki boyları takriben 10 santimetre ve ağırlıkları da 25-30 gramdır.

Soru Türleri :

1- Cevabı metin içerisinde verilen;

a- Tavşanların doğuştaki yaklaşık ağırlıkları ne kadardır?

2- Cevabı metin içerisinde ima edilen veya olmayan soru;

a- Tavşan niçin sıçrayarak koşar (ima edilen)?

b- Daha önce tavşan yavrusu gördünüz mü? Nasıldı (cevabı metinde olmayan).

3- Cevabı metinler arasında olan soru;

a- Yukarıdaki parçada tavşan yavruları hakkında bilgi edindiniz. Önceki işlediğimiz metinlerde kedi ve köpek yavrularının gelişimi hakkında bilgi edinmişsiniz. Bu üç ayrı hayvan yavrularının nasıl geliştiklerini karşılaştırarak gelişimlerinin benzer ve farklı yönlerini ortaya koyunuz?

Yukarıda verilen örnekte kolayca anlaşılacağı gibi, öğrenci cevabı metin içerisinde olan soruyu çok az zihinsel çaba harcayarak (sadece hatırlama yoluyla) cevaplayabilir. Bu tür bir soru öğrencide eleştirel düşüncenin gelişmesine asgari seviyede yardımcı olur. Çünkü tek metine hatta çoğu kez tek bir cümle veya paragrafa bağlılık vardır ve cevap açıkça verilmiştir. Alternatif görüşleri harekete geçirme imkanı yoktur. Cevabı metin dışında olan sorular, eleştirel düşüncenin geliştirilmesine, cevabı metin içerisinde olan sorulara nazaran daha fazla yardım etseler bile tek kaynakla sınırlı kalabilirler. Fakat cevabı kitaplar veya metinler arasında olan sorular kesinlikle tek kaynağa dayanmamaktadır. Öğrenci planlı olarak birden fazla kaynağa yöneltilmektedir. Dolayısıyla oluşturulan cevaplar değişik renklerin kullanıldığı

bir resim görüntüsünü ortaya koymaktadır. Her soruyu bir problem olarak ele alırsak ve her problemin çözümünde farklı kaynaklardan hareket ederek oluşturursak çözümlerimiz daha kapsamlı ve daha etkileyici olur. Bunu yapabilen bireylerden oluşan toplum ise, ön yargılardan uzaklaşarak daha çağdaş bir seviyeye ulaşacaktır. Bu nedenle değişik kaynaklardan hareket ederek "*anlam kurma*" becerisini öğrencilerimize mutlaka kazandırmalıyız. Bunu da ancak ilköğretimden başlayıp üniversiteye doğru planlı bir şekilde geliştirerek kazandırabiliriz. Burada öğretmene de büyük görev düşmektedir. Öğretmen herşeyden önce öğrenciyi değişik kaynaklara yönelten soruları sorabilmeli (veya metinler bu tür soruları içermelidir) ve çok kaynağa dayanan cevabı da öğrencinin oluşturmasına yardımcı olmalıdır.

SORU TÜRLERİNİN OKUMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bu bölümde soru türlerinin öğrenmeye etkileri üzerinde duracağız. Soru nedir? Harris ve Hodgez (1981) soruyu şöyle tanımlıyor "*amacı herhangi bir şey sormak olan cümledir*" veya "*bir bilgi isteme hareketidir (sh. 258)*).

Araştırmalar hangi tür sorunun, hangi sınıf seviyesinde ve hangi yüzdelikte sorulması gerektiği konusuna bir açıklık getirmemekte, genel olarak cevabı metin içinde ve dışında olan soruların öğrenme açısından muhtemel etkileri üzerinde durmaktadırlar. Bradtmueller ve Egan'a (1983) göre farklı yönlerden (kaynaklardan) yaklaşılarak cevaplandırılabilen sorular, tek bir kaynağa bağlı olarak cevaplandırılması gereken sorulardan daha az korkutucudur. Fakat uzun süre düşük seviyedeki bilişsel süreçlerin kullanımını gerektiren sorulara tâbi tutulan öğrenci için metinler arası cevabı gerektiren sorular korkutucu olabilir.

Hynds'a (1990) göre öğretmen, öğrencilerinin okuma parçalarından *anlam kurmalarını* açık uçlu, çok yönlü ve öğrenciyi merkeze alan sorular yerine, kısa cevaplı sorularla sınırlıyorsa, kaçınılmaz bir şekilde öğrencilerinin edebî yazılar ve okuma metinleri hakkında öğreneceklerini sınırlandırıyor demektir. Cevabı metin içerisinde olan sorular, belli bir türe (hikaye, masal, vb.) ait yazıların özel karakteristiklerini anlamada kullanışlıdır, fakat çok boyutlu açıdan yaklaşıldığında böyle sorular metnin ana fikrinin veya kapsamlı bir şekilde tamamının anlaşılması hususunda yetersiz kalabilir. Bundan dolayı Hynds'a (1990) göre bir metnin soruları; öğrencileri, kişisel, kültürel, sosyal ve estetik açılardan metnin kendilerini nasıl ilgilendirdiği konusunda bir anlayış geliştirmeye sevk etmelidir.

Metinlere eklenen soruların amacı o metinden okuyucunun *anlam kurmasını* olumlu yönde etkilemektir. Wixon'a (1983) göre öğrenciler "*hakkında kendilerine soru sorulan şeyleri en iyi öğreniyorlar*" (Sh. 287). Diğer taraftan

Durkin'e (1981) göre sorular metin içerisinde öğrencinin amacıyla ilgili olan hususları denetleme zamanını ve bu hususların çözümü için gerekli zihinsel çabaları artırmaktadır. Hamaker'e (1986) göre ise, yüksek seviyeli bilişsel süreçleri gerektiren metin soruları kapsamlı anlama açısından gerçeğe dayanan (hatırlamaya dönük) sorulardan daha geniş ve olumlu etkilere sahiptir.

Farklı türlerdeki soruların öğrencilerin anlamalarına etkileri Wixon (1983) tarafından araştırılmıştır. Wixon'un çalışmasında normal ve normal üstü zeka seviyesine sahip olan, 111 beşinci sınıf öğrencisine yedi tane bilgi vermeye dayalı kısa paragraf verilmiş ve öğrencilerin sadece bir türe (cevabı metin içinde verilen, cevabı metin içinde ima edilen, cevabı metin içinde verilmeyen ve metinle ilgisi olmayan) ait altı soruya cevap yazmaları istenmiştir. Sorulara verilen cevapların analizi göstermiştir ki; farklı türden sorular metinde sağlanan bilgi ile okuyucu arasında, okuyucunun ön bilgilerine bağlı olarak, farklı ilişkilerin (yorumlamaların) ortaya çıkmasına ve dolayısıyla farklı öğrenmelere yol açmıştır. Burada soru çeşidinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bir metinde öğrenciye neyi vermek istiyorsak öğrencinin ön bilgilerini de dikkate alarak sorumuzda da onu istemeliyiz.

Yüksek seviyeli bilişsel süreçlerin kullanımını gerektiren sorular öğrencileri bağımsız düşünmeye sevkederken, basit anlamaya (hatırlama) yönelik sorular ise daha önceden kazanılan veya verilen bilginin hatırlanılmasını gerektirmektedir. Öğrenme üzerinde hangi çeşit sorular daha etkilidir? Bu konudaki araştırmalar kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Gall'un (1984) literatür tarama yoluyla yaptığı araştırmaya göre *öğrenme özürülü* çocuklar açısından basit anlamaya (hatırlama) dönük sorular daha etkili olurken, normal ve normal üstü yeteneğe sahip çocuklar açısından da yüksek seviyeli bilişsel süreçleri gerektiren sorular daha etkilidir. Yüksek seviyeli bilişsel süreçleri gerektiren soruların etkililiğine rağmen, öğretmenler uygulamada bunlara fazla yer vermemektedirler. Gall'a (1984) göre öğretmenlerin sorularının "*%60'ı hatırlamaya dönük, %20'si öğrencileri düşündüren ve kalan %20'si ise bir işin nasıl yapılacağını gösteren usullerle ilgilidir (Sh. 42)*".

Bazı araştırmacılar, örneğin Langer (1985) oluşturulmuş soru sınıflandırma kategorilerinin geçerliliğini tenkit etmiştir. Langer'a göre Pearson ve Johnson (1978) "*anlamı*" metnin bir fonksiyonu veya metne karşı bir reaksiyon olarak değerlendirmektedirler ve anlamamanın okuma sırasında gelişip değiştiğini göz önüne almamaktadırlar. Okumada anlamayı tesbit etmek (ölçmek) için sorular hatırlamaya, anlam kurmaya ve uygulamaya (değerlendirmeye) dönük olarak sınıflandırılmış ve metinlerde de benzer seviyelerde anlama etkinlikleri oluşturulmuştur. Ancak Langer'a (1985) göre metin üzerinde yapılan okuma ilerledikçe anlamamanın gelişip, büyüüp, de-

ğiştiğini savunan *yapısalcı anlam kurma* yaklaşımı açısından olay ele alındığında anlamının böyle sınıflandırılması yetersizdir. Metinden anlamın kurulması çok değişik ve kompleks süreçleri içermektedir bu nedenle doğrusal modellerle bu durum açıklanamaz. Yukarıda açıklanan soru seviyelerinde anlama sürecinde karşılaşılan güçlüklerin kaynağının metin olduğu görüşü savunulmaktadır. Değerlendirici metin ile ilgili belirli bir parça üzerinde durmaktan ziyade şunu anlamalı ki; "metnin belirli bir bölümünden oluşturulan anlam, metnin daha önceki parçalarının yorumlanılmasının bir sonucudur ve sonraki kısımların yorumlanmasıyla da değişecektir (Sh. 587)".

Araştırmacı, metnin bölümlerinin okunmaya devam edilmesiyle birlikte anlamın gelişip değişeceği ve yeniden şekilleneceği konusunda Langer ile aynı fikri paylaşmaktadır. Ancak, dikkate alınması gereken iki husus vardır. Birincisi, söz konusu edilen anlam değişimi bütünü yakalamaya dönüktür. Örneğin yardımcı (paragraf ana fikirlerinden) fikirlerden hareketle bütün metnin ana fikrini bulma şeklinde bir gelişmenin olduğunu araştırmacı kabul etmektedir. İkincisi, bu sınıflandırmalar birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmıştır değildir. Basit (hatırlama) anlamaya dayalı bir soru kesinlikle anlamaya ilgili hiçbir yüksek seviyeli bilişsel süreci kullanmıyor denilemez. Ancak genel olarak düşük seviyeli bilişsel etkinlik vardır.

Kasulis'e (1984) göre soruların ve soru sormanın üç boyutu vardır: Konu, süreç ve kişiler. Konu açısından sorular yorumlamaya veya hatırlamaya dayalı cevaplar gerektirebilir ve soru çeşidi konudan konuya değişebilir. Süreç açısından soruların cevaplanma zamanları farklı olduğu gibi, öğrencilerin değişik türde soru sorma yeteneklerinin geliştirilmesi de belirli bir eğitimi gerektirir. Kişiler açısından basit anlamaya (hatırlamaya) dönük sorular üç yönden faydalı bulunmaktadır: 1- Yorumların başlangıç noktasını açıklığa kavuşturur. Örneğin kim ile kim tartışıyor, tartışılan konu nedir vs. 2- Öğrencileri daha karmaşık ve soyut sorulara hazırlama açısından faydalıdır. 3- Bu tür sorular genellikle korkutucu olmadığı için çekingen ve utangaç öğrencileri tartışmalara ortak etmede kullanışlıdır.

Diğer taraftan yorumlamaya dayalı bir soru, okuyucunun önündeki metni aşarak açıklamasını, kritik etmesini ve fikirleri uygulamasını gerektirmektedir. Nasıl, ne, ne zaman ve kim şeklinde olan sorular genellikle basit anlamaya dönük sorulardır ve bunlar bilginin hatırlanılmasında hafızayı uyarıcı rol oynarlar. *Özetle yorum sorularının değerlendirme ve sentez etmeyi gerektirdiğini, basit anlamaya dönük soruların da hatırlamaya ve bilgiyi sınıflandırmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca basit anlamaya dönük sorular, kapsamlı anlamaya dönük sorulardan önce sorulmalıdır.*

Araştırma (Dillon, 1983, 1988; Hunkins, 1976; Akyol, 1994; Langer, 1985; Gall, 1984; Hamaker, 1986; Wixon, 1983; Hartman 1991, 1992, 1993; Singer, 1978; Blosser, 1973) *sonuçlarına göre soru türü ne olursa olsun, sorular okuyucuların elde ettiği sonuçları ve bu sonuçlarla ne yapacağını kalite, önem, doğruluk vs. açılarından etkilemektedir.* Bundan dolayı herşeyden önce öğretmenler kendileri iyi soru sorabilen kişiler olmalıdırlar. Buna ek olarak da öğrencilere bu davranışlarını aktaracak ortamlar oluşturmalıdırlar.

SORULARIN METİN İÇERİSİNDE DAĞILIMININ OKUMAYA ETKİSİ

Bu kısımda metinlerde sorulan soruların metinden önce veya sonra sorulmasının etkilerini ele alacağız. Metin öncesi soruları okuyucunun anlamasını sınırlandırabilir, çünkü okuyucu yalnızca sorulan soruların cevabını bulmak için okuyabilir. Buna rağmen metin öncesi soruları, öğrenmenin oluşması için öğrencide, okuyacağı materyal hususunda merak uyandırır, ön bilgilerini kullanmasına yardımcı olur, dikkatini özel bilgiler üzerinde yoğunlaştırmasını sağlar ve bir sonraki aşamada ne olabileceği konusunda sağlıklı tahmin yapılmasını sağlar.

Durkin'e (1981) göre metin öncesi sorulan sorular konu hakkında öğrenilenleri artırmaktadır. Metin sonrası sorular ise konu hakkında öğrenilenleri artırmakla birlikte, farklı konular hakkında öğrenilenleri de artırmaktadır. Singer'a (1978) göre anlamayı öğretmek için ana strateji okuma öncesi, sırası ve sonrasında öğrencilere soru sormaktır. Okuma (metin) öncesi sorular okuyucuda araştırıcı tavır geliştirirken, okuma (metin) sonrası sorular da okuyucunun daha geniş bir perspektif oluşturmasına yardımcı olur.

SONUÇ

Sorular okuma metinlerinin önemli parçalarıdır ve anlamanın oluşturulmasında, geliştirilmesinde ve değerlendirilmesinde vazgeçilmez unsurlardır. Sorular hazırlanırken üç temel kategoriye (cevabı metin içerisinde açık olarak verilen, ima edilen veya hiç verilmeyen ve cevabı metinler arasında olan) dikkat edilmelidir. Bu makale metinler arası cevabı gerektiren soruların önemini vurgulayarak, öğretmenlere okuma metinlerindeki soruları sınıflandırmada ve değişik türlerde soru oluşturmada yardımcı olacaktır. Ayrıca metin yazarlarına da soruları hazırlamada rehberlik edecektir.

Değişik metinleri bir konu etrafında toplayarak kitap hazırlamak öğrencilerin de metinler arası düşüneceği anlamına gelmez. Bundan dolayı, öğrencilere metinler arası düşünmeyi soracağımız sorularla kazandırmalıyız.